

Hungarológia – kultúratudomány és hermeneutika között

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Ha legalább a hungarológia mibenléte körüli tisztázatlanságokra fényt derített, a 2000 nyarán rendezett budapesti konferencia már kitüntetett helyet szerzett magának a hasonló rendezvények sorában. Nem volna ilendő azt sem elhallgatni, hogy mindez jórészt Tverdota György kiváló problémaérzékenységének köszönhető. Az évenkénti hungarológiai találkozók sorába ezúttal olyan kollokviumot iktatott, amelyik elméletileg és a gyakorlat felől is új megfontolásokat kikényszerítő körülményekre hívta fel a figyelmet. Szegedy-Maszák Mihály írása épp ezért is tette joggal szóvá a magyarságtudomány újraértelmezésére tett kísérletek hiányosságait. Köztük a hermeneutikait is, amelynek a külső kulturális nézőpontok átsajátításában is korlátozottak a lehetőségei,¹ s ezért „figyelmünknek ki kell terjednie a világszerte elterjedt kulturális antropológiára, illetve *cultural studies* néven ismert tudományágra”.²

Gondolatmenetével szinte minden ponton egyet lehet érteni, még akkor is, ha korszerűbb megközelítésmódokat szorgalmazó érvelése épp a hungarológia-értelmezés legszilárdabb pontján – a tárgytól tehát el nem választható saját pozíció önmegértésében – kerül a hermeneutikai premisszák közelébe. Hiszen amennyiben a magyarságtudománynak *nyelvi* a kritériuma („számomra még leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak”),³ akkor ez az előföltevés leginkább Schleiermacher ama nevezetes tételére mutat vissza, mely szerint „a hermeneutikában csak a nyelvet kell előföltelezni”.⁴ Nem állva túlzottan távol ettől a meghatározástól, megkísérlem mérlegre tenni a hermeneutika némely lehetőségét abban a „kultúratudományi” horizontban, amelynek diszkurzív elvárásait Szegedy-Maszák Mihály írása is nehezen látja megkerülhetőnek. Az írásos és szóbeli reakciókból arra lehet következtetni, hogy *A nemzeti kultúra mint változékony üzenetek metaforája* c. írásom számos,

¹ Jóllehet, Jauß épp ebben látta az irodalmi hermeneutika különleges teljesítményét: „A másoknak a maga individualitásában való megértése és vele önmagunknak a másokban, a sajátunk az idegenben való megértése az, amiben az irodalmi hermeneutika különlegesen érdekelt.” Hans Robert Jaus: *Wege des Verstehens*. München 1994. 17.

² Szegedy-Maszák Mihály: „*Van, ami nincs*”. Európai utas 2000/3. 9.

³ *Uo.* 10.

⁴ Friedrich D. E. Schleiermacher: *Hermeneutik* (Hg. von Heinz Kimmerle). Heidelberg 1959, 38.

egymásnak sokban ellentmondó értelmezést váltott ki. S minthogy Platón óta tudjuk, a szövegnek senki nem lehet segítségére, ha szándékos vagy akaratlan féleértésnek válik áldozatául,⁵ nincs kétségem afelől, hogy még a hungarológia létjogának megkérdőjelezése is olyan vádként merülhet föl, amelyet – noha szándékként sem egyszerű bebizonyítani – nehéz elhárítani. Hacsak nem szól a dolog mellett mégis a kérdésnek szentelt – persze, szándéka ellenében is megszólaltatható – szöveg igénye maga.

A dolgozatban engem különösen annak veszélye foglalkoztatott, hogy ez a saját kultúra összehasonlítható értelmezésében megalapozott tudomány – melynek önreflexiók hagyományától szemlátomást valamennyien kevés segítséget kapunk – képes-e a tudományok új diszkurzusából való kényszerű „kiíródás” veszélye nélkül betölteni a funkcióit s kivált eleget tenni a vele szemben támasztott, modernség utáni követelményeknek. A multikulturalitás sokat vitatott gyakorlatánál azonban – és éppen ezért – lényegesen komolyabb dilemmát jelentett annak kérdése, vajon a nyelviség – Szegedy-Maszák Mihálynál is kitüntetett – hermeneutikai koncepciója önmagában elegendő válasz-e a nemzetközi kultúratudomány diszkurzív kihívására. Hiszen Nietzsche, Freud vagy Heidegger kulturalitáskritikai elgondolásaira emlékeztetve a hermeneutikusok többsége alighanem beérné a figyelmeztetéssel: a kultúra átfogó értelmezői kóddá emelése azzal, hogy a kultúra poétikájának (*félelem, érdek, élvezet*) nagy elbeszélését nyitja rá – s ennyiben elismert antropológiai magyarázatokat ismétlő dimenziót tár – a történő létmegértés időbeliségére, lényegében a lét meghatározásának (mint valamiféle „esszenciális föltárásnak”) a lezárhatóságát illuzionálja. Következésképp a lét „lényegébe” való *metodiszkurzív betekintés* metafizikáját erősíti a maga kultúratudományi pozícióiban.

Minthogy azonban a nyelviségnek elképzelhető olyan értelmezése is, amely nem konkrétan a (valamilyen) nyelvhez tartozás feltételeire korlátozza a „világa csak annak lehet, akinek nyelve van” tételt, föltételezem, hogy a szélesebb értelemben vett nyelviség – elsősorban „mint az emberi jelenvaló-lét alapformája”⁶ – épp kultúraközi teljesítményén keresztül, például az idegenség tapasztalatának fordításra emlékeztető értelmezési műveletei révén, kapcsolatba hozható a kultúratudományi megközelítés interaktív modelljeivel. A nyelviség szélesebb értelemben vett kulturális értelmezésére nemcsak a Gadamer–Koselleck-vita sokoldalúan artikulált

⁵ Platón: VII. levél, 341c, *Phaidrosz* 275.

⁶ Hans-Georg Gadamer: *Gesammelte Werke Bd. 8*. Tübingen 1993, 343.

következtetései adhatnak ösztönzést, hanem – másfelől, a kultúra önreflexiójának nyelvi „kívülhelyezése” szempontjából – a romantikus hermeneutika is. Annak is az a változata, amelyik először jutott arra a tapasztalatra, hogy „egyetlen nyelv sem áll egészen a rendelkezésünkre, még a saját anyanyelvünk sem”.⁷ Innen tekintve kétségkívül nehéz állást foglalni a kérdésben, a magyar nyelv tudja-e a legtöbbet a magyarságról, ha a *cultural studies* egyes irányai magát a nyelvi emlékezettel definiált nemzetet⁸ is legfőljebb virtuális közösségnek tekintik. A nyelviség kultúraközi teljesítményének értelmezése azonban annak talán pontosabb megértéséhez segíthet hozzá, hogy milyen megértést is konstituál idegen és saját összjátéka. Az a kiszámíthatatlan interakció, amelyben a másik általi aktuális önmegértésnek ugyan soha nem „igazi” identitás a következménye, de fölszínre jöhet annak tapasztalata, hogy a másik, az idegen (kultúra) identitására irányuló megértés sohasem egyszerű *végrehajtása* valamely a másik – ún. empíriák rejtette – lényegét, mibenlétét feltáró megértésnek. Sokkal inkább olyan transzfigurációs alakzatra hasonlít, amely a sajátot is új tapasztalatot kiváltó *történet* formájában érteti újra.

Ennek a történetnek a logikájából következik, hogy a másság megértésére irányuló művelet nem azt tárja föl, „mi ez a más?”, mindössze arra a kérdésre jelent választ, „mit jelent (ebben a viszonylatban, összefüggésben)?”. Vagy, ahogyan a *Morgenröthe* Nietzschéje plasztikusan fogalmazza: „Semmi mást nem értünk meg a felebarátunkból, mint azokat a *változásokat*, amelyeket ő váltott ki *benniünk*...”⁹ Ezért értelmezhető talán a nyelviség és a kultúra olyan kapcsolatban, amelyben a kulturális összehasonlítás eredménye, valamely „kultúraközi” tudás nem az egyes (nyelvi) világok sokoldalú kultúraközi tapasztalatainak desztillált összegzéséből keletkezik. Azaz, a kultúra ilyenkor nem úgy jelenik meg, mint valami „szöveg *maga*”, amelynek „önmagában levő”, recepciótól független identitását a különböző értelmezések egybevetéséből lehetne megállapítani. A kultúratudományi összehasonlítás itt annyiban jöhet a létmegértés nyelviségéből kiinduló hermeneutika segítségére, hogy a nem csupán nyelvi jelenségként létező, ám mégis mindig a megértés nyelviségén keresztül hozzáférhető *kultúra* csak ebben a *közvetített mivoltában* tanúsko-

⁷ Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik* (Hg. von Manfred Frank). Frankfurt a. M. 1977, 84.

⁸ Ld. Szegedy-Maszák *i. m.* 9.

⁹ Friedrich Nietzsche: *Kritische Studienausgabe Bd. 3*. München–Berlin–New York 1988, 111.

dik a nyelv konstituálta – s másként elvileg hozzáférhetetlen – gondolkodás „világalkotó” műveleiről.

Készséggel elismerem, egy interkulturális hermeneutika horizontjában elképzelt hungarológia, melynek még az alapjai sincsenek kidolgozva, már pusztá megközelítési igényként is idegenül hathat a magyarságtudomány definíciós hagyományában. Pontosán látja azonban Szegedy-Maszák Mihály, hogy „az újraértés magában foglalhatja azt, hogy elfogadjuk valaminek a létezését”¹⁰: valóban, „a magyarságtudományt szüntelenül felül kell vizsgálnunk, át kell alakítanunk.”¹¹ Mindez persze alighanem csak a hatástörténet kiszámíthatatlan „közreműködésének” föltételei között következik be. Mert az a tény, hogy bármely hagyomány csak akkor folytatódik, ha az új megértés – a maga megváltozott hatástörténeti helyzete szerint – szükségképpen újradefiniálja az örökül kapottat. Ez az aktuális újradefiniálás azonban csak akkor valóságos, ha úgy vonódik be a hagyomány történésebe, mint a következményeikben folytatódó események. Itt ugyanis csak a következményekből tudhatjuk, hogy egyáltalán történt valami. Hiszen vannak kedvező és kedvezőtlen hatástörténeti körülmények, amelyektől úgyszólván a létében függ valaminek a sikeres felülvizsgálata: a hatástörténetbe nem lehet pusztá kívánság és akarat szerint, tetszőlegesen bárhol és bármikor belépni. A magam kísérletének is abban van a kockázata, hogy a szellemtudományok nemzetközi diszkurzusával szemközt bár valószínűsítheti ennek a halaszthatatlan – s föltehetőleg némileg már meg is késett – felülvizsgálatnak a szükségességét, de a hatékonyságát vagy sikerét nem szavatolhatja.

Szükségesnek azért ítélem az újraértelmezési javaslatot, mert saját szellemével ellentétesen járna le az a hermeneutika, amelyik nem próbál vissza is adni valamit annak, amitől saját önmegértéséhez oly sok ösztönzést kapott. A magyar irodalmi hermeneutika értelemszerűen nem lehet tehát közömbös saját kulturális hordozója iránt. Következésképp a hungarológia sorsát sem szemlélheti az abban nem érdekelték hűvös szakmai távolságtartásával. Kedvezőnk pedig azért véltem az újraértelmezés föltételeit, mert a dekonstrukció 80-as évekbeli osztatlan sikerét követően már egyetlen irányzat sem volt olyan alkati befolyással a szellemtudományokra, ment egykor a filológia, majd a hermeneutika. A hermeneutika és dekonstrukció nemzetközi versengését lezáró helyzetben ugyanis a módszerek sokféleségének az a hegemóniamentes diszkurzív tere nyílt

¹⁰ Szegedy-Maszák: *i. m.* 7.

¹¹ *Uo.* 8.

meg, amelyben a kultúratudománytól a *gender studies*-ig számos értelmezésmód keresi saját legitimációjának útjait. Attól azonban még a kultúratudomány elkötelezett hívei is óvnak, hogy ez utóbbtól reméljük a szellemtudományok veszendőbe ment egységének visszanyerését.¹²

Ebben a nyitott térben esélye nyílhat a hungarológiának is arra, hogy hagyományait föl nem adva forduljon időszerű funkcióinak meghatározása felé. A hermeneutikától függetlenül, akár olyan kultúratudományi önértelmezés felé is, amely artikulált formában képes eleget tenni azon jogos igény diszciplináris megvalósításának, hogy kiterjeszhető legyen „az eszmék, a képzőművészetek, a zene, a néprajz, sőt a természettudomány, a technika, a társadalom, a viselkedés és a gondolkodásmód történetére is”.¹³ Úgy azonban, hogy miközben mindezt – a kultúraközi megértés történő transzfigurációjának horizontjába állítva – konzisztens elméleti alapokra helyezi, ne pusztán valamilyen retrospektív irányultságú, hibrid történeti stúdiumként lépjen be a kultúratudományoktól nagyon is telített diszkurzus terébe.

Jóllehet, az irodalomtudomány hermeneutikai modellje nem afféle javaslatértékelő, s kivált nem programadó helye a diszkurzusnak, elképzelhető azonban, hogy megfontolásra ebből a nézetből is kínálkozik három lehetőség egy jövőbeli hungarológia számára. Mindenekelőtt annak az *interkulturális* megértésmódnak a belátásai felől, amely az idegen kultúra tapasztalatát olyan potenciálként értelmezi, amely a sajátba belépve ezzel a sajátjal együtt, közösen képes „megmutatni”, milyen is a kulturális világ. A világ kulturális formáinak ugyanis nincs rögzíthető identitása: valamennyi változat csupán egy másikkal való találkozás kölcsönös interpretációs (= megértést „végrehajtó”) eseményében képes „valamivé” válni. Ebben az értelemben mondhatta Nietzsche, hogy az önmagával egybeeső, identikus lényeg éppen azért hiányzik, mert „a világ nem ilyen és ilyen: az élő létezők pedig ezért úgy látnák, ahogyan nekik megjelenik. Hanem: a világ áll ilyen élő létezőkből s közülük mindegyiknek van egyfajta kis látószöge, amely felől méri, észleli, látja és nem látja a világot”.¹⁴ Ebből következően magának a hungarológia érdeklődésirányainak a változásaiban is elképzelhető egy olyan *interregionális* kérdezőmód, amely elsősorban olyan vizsgálódásoknak jöhet a segítségére, amelyek annak

¹² Vö.: Hartmut Böhme–Klaus R. Scherpe (Hg.): *Literatur und Kulturwissenschaften*. Reinbek bei Hamburg 1996, 8–9.

¹³ Szegedy-Maszák *i. m.* 9.

¹⁴ Friedrich Nietzsche: KSA Bd. 12., 249.

plurális megmutatkozásában érdekeltek, milyen arcot mutat horvát, szlovák, osztrák vagy szlovén nézetben a világnak a magyar nyelv „tudáshorizontjából” kifejlő kulturális formája – olyan közvetítésben, amely a nyelvközi megértés aktusát a hagyományozott kulturalitás térségi tudásformáinak teljesítményén keresztül befolyásolja. S végül elképzelhető a kultúratudományi interpretációs eljárások olyan hungarológiai kiterjesztése is, amely a legkülönbözőbb kultúraalkotó tényezők „dinamikus cirkulációjának”¹⁵ elvét olyan *interdiszkurzív* elemzésformák segítségével teszi egy – az eddiginél tudatosabban reflektált – magyarságtudomány artikulált önmegértésének részévé, amelyek a futballmérkőzéstől és a ruházkodástól a koncertteremig, sőt, a közterek, az utcakép mentális szemantikájától a búzagenetikai kutatást vezérlő elképzelésekig egy megosztott, de minden „nyers” és feldolgozott formájában összetartozó kulturális gyakorlat működésére s e működés lehetséges „jelentéseire” irányulnak. Talán így foglalhatná el a hungarológia azt – az egyébként is kifejezetten csak általa betölthető – helyet, ahol valóban a nemzeti *kultúra poétikájának* tudományaként működhetnek.

Hungarológia a „saját” és „idegen” kultúra között (Egy rövid felszólalás helyett...)¹

MASÁT ANDRÁS

Hungarológia és a Collegium Hungaricumok

A germanisztikában Auslandsgermanistik-nek (is) szokás nevezni a külföldön, azaz egy más ország kulturális kontextusában kifejtett germanisztikai tevékenységet. Ez jól tükrözi azt a szükséges különbségtételt, amely egy vezető nemzeti diszciplína hazai és külföldi feladataiban és azok lehetőségeiben mindenütt a világon kialakult: nálunk is ha csak szervezettel is tekintjük, a belföldi magyarságtudomány, a magyar civi-

¹⁵ Stephen Greenblatt: *Verhandlungen mit Shakespeare*. Frankfurt a. M.: Fischer 1993, 17.

¹ Egy rövid felszólalást terveztem a 2000. aug. 22–23-i hungarológiai konferencián. A felszólalásra jelentkezők nagy száma miatt akkor visszaléptem, de a szerkesztői kedves invitálásnak eleget téve akkori megjegyzéseimet ezúton közlöm, jöjjön a konferencia óta több olyan cikk jelent meg (Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Kósa László, Fazekas Tiborc tollából, 1. *Tiszatáj* 2000/3, *Európai Utas* 40, 2000/3), amely nagyon sok vonatkozásban már kifejtette az általam elmondandót.